

довіряють – діти обожають; Бережіть кохання!; Я обожаю свіжі овочі, а мої просто обожають майонез; Шануй життя – читай “МК”; Обожаю цей новий рік... створимо новорічний настрій з банком “Надра”; Шануйтеся, любіть українське!; Він обожає шоколад “Кіндер”.

Наведена у статті побіжна характеристика не відображає усієї палітри стилістичного функціонування дієслів ставлення, проте загалом окреслює пріоритети відбору й використання відповідної лексики у різних функціональних стилях української мови.

Література:

1. Довідник з культури мови: Посібник /За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Вища школа, 2005. – 399 с.
2. Стилістика української мови: Підручник /За ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
3. Сучасна українська літературна мова: Морфологія /За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
4. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів /За ред. Л.О. Пустовіт. – 2-е вид. – К.: Довіра, 1999. – 508 с.
5. Шевчук С.В. Українське ділове мовлення – К.: Вища школа, 1997. – 271 с.
6. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики (На материале русского языка). – М.: Наука, 1973. – 278 с.

С.В.Соколова

ТИПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВІДПРИСЛІВНИКОВОЇ СУБСТАНТИВАЦІЇ

У лексичному складі української мови постійно відбуваються зміни: словник поповнюється новими словами та виразами, змінюються особливості функціонування окремих слів. Відбуваються також певні зрушення в межах окремих частин мови в напрямі зміни їх складу, перехід однієї частини мови до іншої, що зумовлено тісним взаємозв'язком частин мови, їх розвитком, рухомістю. О.О.Потебня відзначав, що, розуміючи мову як діяльність, лексико-граматичні класи слів (дієслово, іменник, прикметник та прислівник) неможливо розглядати як щось незмінне; видатний лінгвіст підкреслював, що “навпаки, навіть у відносно невеликі періоди ці категорії помітно змінюються” [12, 76].

Іменник традиційно пов'язують із категорійною ознакою предметності, що реалізується у суб'єктній, об'єктній, адресатній і подібних позиціях. З точки зору формально-синтаксичного аспекту іменник займає позицію підмета або головного члена односкладних речень, співвідносного з підметом, або керованого другорядного члена речення. Як відмітив В.В.Виноградов,

лексико-граматичний клас іменників є “граматичним стрижнем” імен у мові. Іменники виконують різноманітні синтаксичні функції, а це “іноді приводить до ускладнення та розширення значення предметності”. Це створює умови для складної взаємодії іменників з іншими частинами мови [5, 48].

Явище субстантивації, шляхи та можливості транспозиції слів різних частин мови в іменники в лінгвістичних дослідженнях розглядалися по-різному. І сьогодні це питання залишається актуальним. Ряд дослідників, зокрема О.М.Пешковський (вперше наводить визначення субстантивації), М.Я.Немировський, пов’язують перехід інших частин мови в іменники лише із вживанням прикметників у значенні іменників; О.О.Шахматов, Б.М.Кулик – із переходом прикметників у іменники. Явищем переходу слів інших частин мови в розряд іменників називають субстантивацію О.С.Бедняков, М.Д.Степенова, Є.В.Кротевич, Й.О.Дзендзелівський. Так, Д.Г.Гринчишин вважає більш доцільним в українській мові термін “субстантивізація” та переконує, що, крім прикметника та дієприкметника, більше ніякі інші частини мови не можуть переходити в іменник, а тільки вживаються у значенні іменника [7, 8]. За спостереженнями В.Я.Кузнєцова, найтісніші зв’язки в іменника із прикметником та прислівником [10, 12].

Характеризуючи субстантивацію як лексико-граматичний процес, М.Ф.Лукін підкреслює, що вона властива не тільки тим частинам мови, які мають форму прикметника, але й “усім іншим категоріям слів, тому що сутність субстантивації залежить не стільки від форми слова, що трансформується, скільки від його потенційної здатності бути носієм ознаки” [11, 38-39]. Тому слід пристати до кваліфікації явища субстантивації, даної М.Ф.Лукіним. Яка полягає у тому, що під процесом субстантивації (від латин. *substantivum* – іменник) слід розуміти “перехід слів у розряд іменників із іншої частини мови та інших категорій слів, здатність безпосередньо вказувати на предмет, а не тільки через його ознаку та ін.” [11, 38].

Загальній проблемі субстантивації прислівників у російській мові присвятили окремі розділи своїх досліджень М.Ф.Лукін [11, 61-64] та О.М.Кім [9, 52-54]. Але всебічних і ґрунтовних наукових розвідок з цієї проблеми як в українському, так і в російському мовознавстві не знаходимо.

Метою нашого дослідження є з’ясування можливостей переходу прислівників в іменники: з’ясування причин та умов, за яких відбувається цей процес; розгляд у зв’язку з цим проміжних етапів та випадків повного транспозиціонування прислівників в іменники; з’ясування семантичної та граматичної основи цих процесів.

Слова, що виникли в результаті переходу однієї частини мови в іншу в системі лексико-граматичних класів В.В.Бабайцева виділяє в особливий тип та називає гібридними. Дослідниця відносить до них такі слова, що суміщають ознаки вихідних частин мови у будь-якій пропорції (у нашому випадку – це субстантивовані прислівники) [1, 81]. При аналізі явища переходності в

синхронному аспекті істотними з точки зору усвідомлення об'єму класів слів у системі частин мови є ті явища, які проявляють нову категоріальну ознаку, що відображає їх вторинне граматичне чи лексико-граматичне значення порівняно з вихідним граматичним або лексико-граматичним [8, 6]. В.В.Бабайцева зображує явища транспозиції у вигляді схем таким чином: $A \rightarrow AB \rightarrow B$ ($A \rightarrow Ab \rightarrow AB \rightarrow aB \rightarrow B$) [2, 8]. За такою класифікацією гібридні слова поділяються на дві групи – периферійні Ab та aB (де A та B – частини мови, що співставляються: у нашому випадку – прислівник та іменник) та проміжні – AB . Використовуючи запропоновану схему транспозиції, субстантивацію прислівника можна зобразити так:

$$\begin{aligned} & \text{Adv} \rightarrow \text{N} \\ & \text{Adv} \rightarrow \text{Adv} \cdot \text{N} \rightarrow \text{N} \\ & \text{Adv} \rightarrow \text{Adv} \cdot n \rightarrow \text{Adv} \cdot \text{N} \rightarrow \text{adv} \cdot \text{N} \rightarrow \text{N} \end{aligned}$$

Субстантивацію слід розглядати як триступеневий процес, що реалізується синтаксично, морфологічно та семантично. При цьому на кожній стадії відбувається відповідна зміна значення прислівника: спершу категоріальне значення прислівника (KZ_{Adv}) змінюється на категоріальне значення іменника (KZ_N), далі змінюється морфологічне оформлення слова (MO) та завершальним ступенем є зміна лексичного значення (LZ) слова (Див. таблицю “Ступені субстантивації прислівника”).

Отже загальна схема процесу субстантивації прислівників має вигляд: $KZ_{Adv}MO_1LZ_1 \rightarrow KZ_NMO_1LZ_1 \rightarrow KZ_NMO_2LZ_1 \rightarrow KZ_NMO_2(LZ_1LZ_2) \rightarrow KZ_NMO_2(LZ_1LZ_2) \rightarrow KZ_NMO_2(LZ_1LZ_2) \rightarrow KZ_NMO_2LZ_2$.

Перехід слів із однієї частини мови в іншу в лінгвістичній літературі зазвичай розглядається як зміна загальнокатегоріальної валентності.

Синтаксичний ступінь субстантивації є початковим – базовим. На цьому етапі субстантивації прислівник вживається у невластивій йому синтаксичній функції підмета чи додатка без будь-яких лексичних змін номінативного значення цього прислівника. Відбувається зміна категоріального значення слова без зміни його лексичного значення. Об'єкти транспозиції перебувають у відношенні синтаксичної мотивації. Визначити цей тип переходу прислівника в іменник, як і інші частини мови, дозволяє синтаксичний критерій, а саме: синтаксична функція та позиція слова у реченні:

*Отак сидів він **візаві** (Adv) з нею (Я.Д.Качура) [I, 667]; Він заглибився в якісь папери, надавши своєму **візаві** (N) можливість говорити про що завгодно (Ю.І.Яновський) [I, 667].* В першому реченні синтаксичний, морфологічний і семантичний прислівник **візаві** є обставиною місця. У другому реченні цей же прислівник виконує вже функцію підмета – значить є субстантивованим, тобто транспозиціонує у синтаксичний, неморфологізований, морфологічно не оформлений іменник.

Конструкції зазначеного типу відприслівникової субстантивації у мовленнєвій реалізації функціонально обмежені та часто мають випадковий,

оказіональний характер: *Нас не цікавлять ваші “складно”, “нудно” та “непосильно” – ми знаємо тільки “потрібно”!* Майже у всіх випадках оказіональної субстантивації прислівників не спостерігається значних семантичних зрушень, вирішальним у таких випадках стає лише вживання їх у нетиповій для прислівника синтаксичній функції – перетворення на носія ознаки. Деякі лінгвісти, враховуючи оказіональний характер багатьох випадків відприслівникової субстантивації виділяють окремий тип субстантивації – оказіональну [9, 70-72; 3, 48-52, 236]. На їх думку, в основі такої “метасубстантивації” лежить те, що кожне слово мови, крім свого традиційного значення, також ще є назвою самого себе [3, 48-52].

Хоча відприслівникова субстантивація характеризується переважно початковим (синтаксичним) ступенем транспозиції, спостерігаються випадки морфологічних змін, за яких транспозитив оформлений засобами іменника: *Мішки з цукром.. лежали **мішма** (Adv) з дитячими ляльками й розчавленими консервними бляшанками* (Ю.К.Смолич) [IV, 762]; *Вони говорили разом, одна про те, а друга про інше, і їх бесіда зливалась в якусь кумедну **мішму** (N)...* (М.М.Коцюбинський) [IV, 762]. Прислівник **мішма**, набувши синтаксичної функції додатка, також набуває парадигм іменника – це вже синтаксичний, морфологізований іменник жіночого роду однини, який, навіть, має вже узгоджене означення (*кумедна мішма*).

Семантичний ступінь є найвищим ступенем субстантивації прислівників, який вказує на остаточне завершення частиномовного переходу. При лексико-синтаксичній перехідності зміна категоріального значення слова супроводжується зміною його лексичного значення, спостерігається лексико-синтаксична мотивація між транспозитом і транспозитивом. З’ясувати межі такого типу транспозиції можна шляхом підбору синонімів до об’єктів перехідності, тобто за допомогою семантичного критерію [9, 24-25].

*Панич зняковів – і спалахнув **рум’яно** (Adv), Мов хмарка, що зорю зустріла раннім-рано* (А.Міцкевич) [VIII, 909]; *Лице її не знало тут [у горах] білил і **рум’ян** (N), але зналося зате з буйними вітрами, живлющим дощиком* (В.З.Гжицький) [VIII, 909]. Прислівник **рум’яно** у цьому випадку не тільки змінив свої синтаксичні функції з обставини способу дії на додаток, став змінюватися як іменник середнього роду множини, але й набув значення іменника: “косметична фарба рожевого або червоного кольору”. Нове слово **рум’яно** – синтаксичний, морфологічний і семантичний іменник – відносно до першого (прислівника) є лексико-граматичним омонімом.

Іще одним прикладом семантичного переходу прислівника в іменник конкретного значення може бути слово **обіч**. Поступові перетворення прислівника на “справжній” іменник ($K3_{Adv}MO_1L3_1 \rightarrow K3_NMO_1L3_1 \rightarrow K3_NMO_2L3_1 \rightarrow K3_NMO_2(L3_1L3_2) \rightarrow K3_NMO_2(L3_1L3_2) \rightarrow K3_NMO_2(L3_1L3_2) \rightarrow K3_NMO_2L3_2$) можна відобразити у такий спосіб: *Куля влучила в коня.. Зараз уже обрізали посторонки і відтягли забитого коня **обіч*** (синтаксичний,

морфологічний і семантичний прислівник зі значенням “на деяку відстань, набік, убік”) (А.В.Головко) [V, 508] → **Обіч** (синтаксичний неморфологізований іменник) села – селищезне пасовисько → Дорога до міста здається нескінченною. Але **обочі** (синтаксичний, морфологізований іменник) цього нелегкого шляху рясніють різнокольоровими квітами → Гляну вам в очі, люди робочі, Серця відчую напругу. Ті, що не сходять в борні на **обочі** (синтаксичний, морфологічний і семантичний іменник – “обочина”), - Маєте вірну подругу (Л.В.Забашта) [V, 508].

Як зазначає В.С.Ващенко, було б неправильним характеризувати явище субстантивації як процес, який завжди відбувається прямолінійно та проходить обов’язково всі ступені розвитку: “Часто конкретний мовний факт за своєю природою буває таким, що, підкоряючись субстантивації, залишається на певному ступені й стабілізується в такому своєму вигляді” [4, 18], тому відприслівникова транспозиція, спрямована в іменник, характеризується переважно початковим (синтаксичним) ступенем субстантивації. Обмеження щодо морфологічного і семантичного завершень субстантивації у прислівникові, за переконаннями І.Р.Вихованця, засвідчує те, що він більшою мірою спрямований у сферу ознакових слів, ніж у сферу слова з семантикою предметності. Щодо інших типів субстантивації учений характеризує відприслівникову субстантивацію як найменш продуктивну та пов’язує це з найглибшою периферійністю прислівника, зокрема втратою ним морфологічних категорій вихідних для нього частин мови [6, 118].

Умовою субстантивації прислівників є зміна ними своїх синтаксичних функцій: якщо прислівник у реченні втрачає значення обставинного слова та починає виконувати функції підмета чи додатка, то він уже переходить в іменник, тобто стає носієм ознаки. Прислівники, перетворюючись у носія ознаки, набувають здатність мати узгоджені означення. Семантика відприслівникових субстантивів носить узагальнюючий характер, вони означають не конкретні, а абстрактні поняття. Субстантиви відприслівникового походження переважно не набувають парадигм іменника та сприймаються як невідмінювані, тобто змін морфологічного ступеня субстантивації зазнає лише невелика частина таких прислівників.

Ступені субстантивації прислівника

№ пп.	Ступінь субстантивації	Початкове слово	Загальні умови субстантивації	Схема субстантивації	Результат
	Синтаксичний	ТРАНСПОЗИТ: КЗ _{Adv} МО ₁ ЛЗ ₁	КЗ _{Adv} → КЗ _N ; МО ₁ → МО ₁ ;	КЗ _{Adv} МО ₁ ЛЗ ₁ →КЗ _N МО ₁ ЛЗ ₁	КЗ _N МО ₁ ЛЗ ₁ (синтаксичний,

		(синтаксичний, морфологічний і семантичний прислівник)	ЛЗ ₁ → ЛЗ ₁		неморфологізований, морфологічно не оформлений іменник)
	Морфологічний	КЗ _N МО ₁ ЛЗ ₁	КЗ _{Adv} → КЗ _N ; МО ₁ → МО ₂ ; ЛЗ ₁ → ЛЗ ₁	КЗ _N МО ₁ ЛЗ ₁ → КЗ _N МО ₂ ЛЗ ₁	КЗ _N МО ₂ ЛЗ ₁ (синтаксичний, морфологізований іменник)
	Семантичний	КЗ _N МО ₂ ЛЗ ₁	КЗ _{Adv} → КЗ _N ; МО ₁ → МО ₂ ; ЛЗ ₁ → ЛЗ ₁ ЛЗ ₂ → ЛЗ ₁ ЛЗ ₂ → ЛЗ ₁ ЛЗ ₂ → → ЛЗ ₂	КЗ _N МО ₂ ЛЗ ₁ → → КЗ _N МО ₂ (ЛЗ ₁ ЛЗ ₂) → → КЗ _N МО ₂ (ЛЗ ₁ ЛЗ ₂) → → КЗ _N МО ₂ (ЛЗ ₁ ЛЗ ₂) → → КЗ _N МО ₂ ЛЗ ₂	<u>ТРАНСПО- ЗИТИВ:</u> КЗ _N МО ₂ ЛЗ ₂ (синтаксичний, морфологічний і семантичний іменник)

Література:

1. Бабайцева В.В. Гибридные слова в системе частей речи современного русского языка // Русский язык в школе, - 1971, № 3, С. 81-84.
2. Бабайцева В.В. Переходные конструкции в синтаксисе. – Воронеж, - 1967.
3. Васильева-Шведе О.К., Степанов Г.В. Теоретическая грамматика испанского языка (морфология и синтаксис частей речи), – М., 1972.
4. Ващенко В.С. Явища переходу в системі частин мови // Українська мова в школі, - 1953, - № 6, С. 14-23.
5. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). – М., - 1972.
6. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І.Вихованець, К.Городенська; За ред. І.Вихованця. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
7. Гринчишин Д.Г. Явище субстантивації в українській мові. – К. – 1965.
8. Калечиц Е.П. Переходные явления в области частей речи. – Свердловск. – 1977. – 78 с.
9. Ким О.М. Транспозиция на уровне частей речи и явление омонимии в современном русском языке. – Ташкент, - 1978. – 227 с.
10. Кузнецов В.Я. Переход в кругу частей речи в русском языке: Учебное пособие. – Калинин, - 1983. – 89 с.
11. Лукин М.Ф. Трансформация частей речи в современном русском языке. – Донецк: Донецк. гос. ун-т, – 1973. – 100 с.
12. Потенция А.А. Из записок по русской грамматике, ч. I – II, X., 1958.
13. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. I-XI.